

Widok na zamek kapituły od północy, na pierwszym planie wieża gdańska

Miasto związane z najwcześniejszym etapem ekspansji Zakonu na ziemię pruskie, malowniczo położone na wysokim, wschodnim brzegu pradoliny Wisły w zakolu rzeki Liwa, prawego dopływu Nogatu. Na północ od Kwidzyna, w odległości 22 km, znajduje się dawny zamek krzyżacki w Sztumie, a 14 km dalej była stolica Zakonu Krzyżackiego w Prusach – Malbork.

Na brzegu skarpy, nad pradoliną Wisły, w narożu starego miasta Kwidzyna wznosi się monumentalny zamek kapituły pomezkańskiej wraz z katedrą, wybudowany w czasach państwa krzyżackiego. Zamek

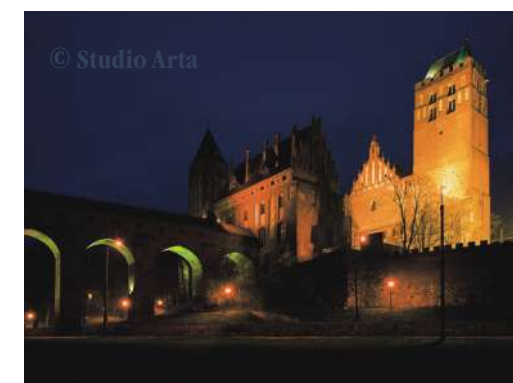
KWIDZYN MARIENWERDER

powiat Kwidzyn dominium pomezkańskie

zamek biskupów pomezkańskich

zamek kapituły pomezkańskiej

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

© Studio Arta

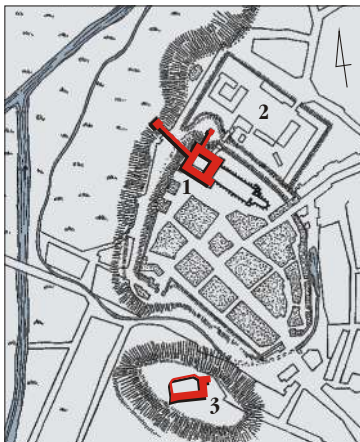
Widok na zamek kapituły od zachodu

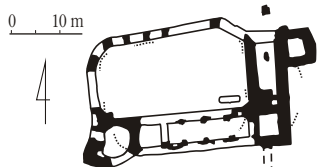
Katedra i zamek kapituły, widok od wschodu

jest dobrze zachowany, choć z pierwotnego czworoboku nie przetrwały dwa skrzydła. Zanim jednak przybyli tu Krzyżacy, obszar na prawym brzegu Wisły zamieszkały był w przeważającej części przez pruskie plemię Pomezanów. Z racji położenia geograficznego, ważności szlaku wiślanego w komunikacji i handlu, od zawsze ścierały się tu wpływy pomorsko-prusko-polskie.

Według kronikarza Zakonu Krzyżackiego Piotra z Dusburga, niewielki oddział rycerzy Zakonu pod dowództwem mistrza krajowego Hermana Balka dotarł w okolice dzisiejszego Kwidzyna w roku 1233.

Plan zamku kapituły w Kwidzynie; map. K. Świątkiewicz
1 – zamek kapituły, 2 – przedzamcze,
3 – zamek biskupi

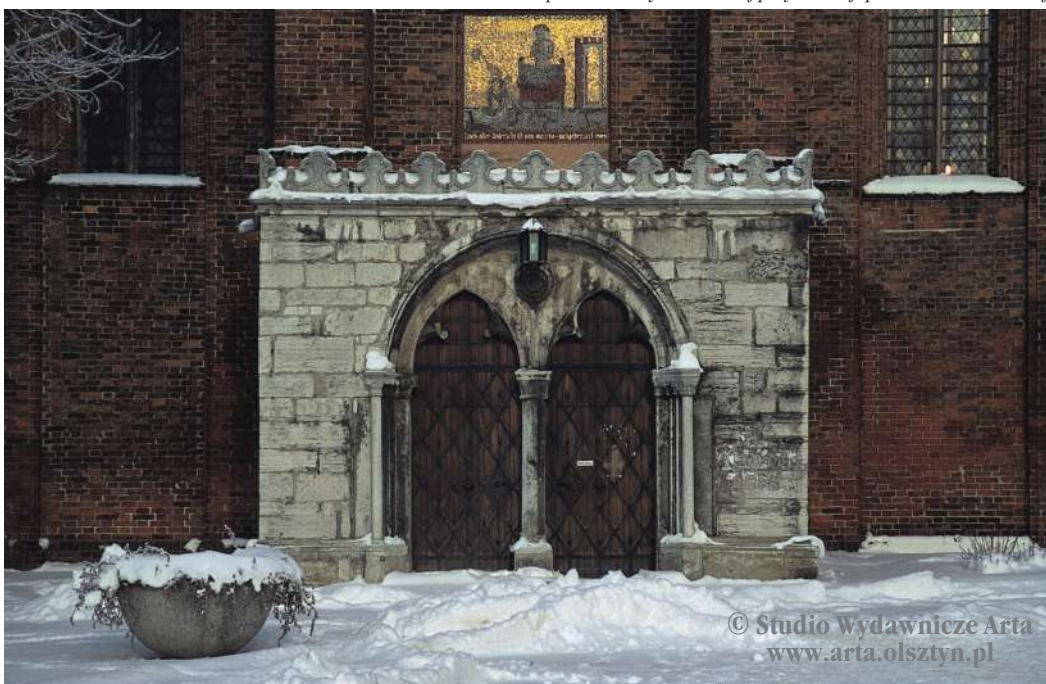

*Plan nieistniejącego zamku biskupiego (XIII w.),
wg W. Heyma, 1963 r.*

Rycerze wzniesli tu drewniano-ziemną strażnicę, która wkrótce została zniszczona nie przez Prusów, a wiosenną powódź. Jeszcze w tym samym roku założono drugą strażnicę, tym razem już w innym miejscu, położoną korzystnie na wzgórzu w obrębie dzisiejszego miasta. Krzyżacy nazwali gród Marienwerder na cześć patronki Zakonu (w j. niem. *werder* – *ostrów, żuława*), polska nazwa Kwidzyn nawiązuje do pruskiego imienia *Quidin, Quedin*, być może pokonanego wojownika pomezkańskiego lub nazwy istniejącego tu pruskiego grodu. W tym samym jeszcze roku 1233 założony przez Krzyżaków gród otrzymał prawa miejskie. W Kwidzynie przez kilka stuleci funkcjonowały dwa zamki, zamek krzyżacki (niezachowany), przekazany biskupowi Pomezanii, i zamek kapituły pomezkańskiej, sprzężony z katedrą. Pierwszy zamek usytuowany był na wzgórzu w południowej części miasta. Wzniesiony został w latach 1242–1250, już jako murywany, i według badaczy składał się z dwóch skrzydeł wzmocnionych trzema wieżami.

Po podziale Prus przez papieża Innocentego IV na cztery diecezje (1243), na mocy którego Zakon zobowiązany był oddać 1/3 terytorium każdej diecezji na uposażenie biskupów (czyli dominium, biskupi sprawowali tutaj także władzę świecką) po kilkuletnich negocjacjach Zakon oddał biskupom diecezji pomezkańskiej jej środkowo-zachodnią część z Kwidzynem, który stał się

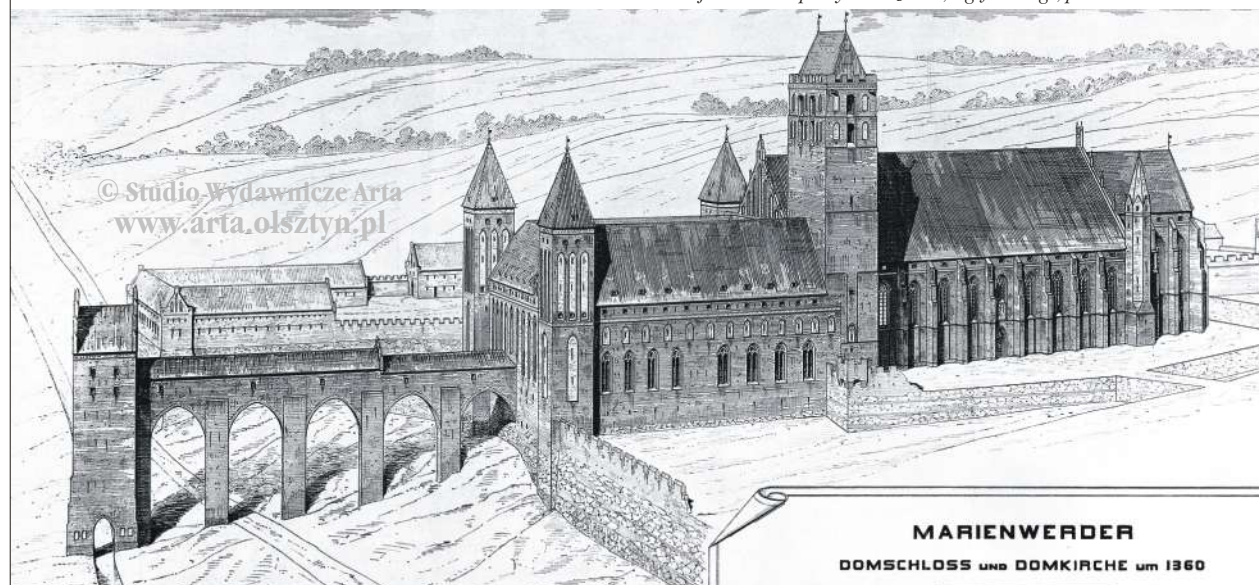
Późnoromański portal kruchty katedralnej przy elewacji południowo-zachodniej

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

wkrótce stolicą biskupstwa pomezkańskiego. Tutejszy zamek Krzyżacy przekazali biskupowi w 1254 roku. W tym czasie Prusowie jeszcze walczyli o swoje terytoria. W latach 1242–1247 i 1260–1274 wzniesli powstania, które zakończyły się jednak ostateczną klęską. Podczas walk gród w Kwidzynie był kilkakrotnie oblegany i niszczone, jednak zamku – w którym mieszkańcy znajdowali schronienie – nie udało się Prusom zdobyć. Mimo to zagrożenie było na tyle duże, że ówczesny biskup Albert opuścił Kwidzyn i rezy-

Rekonstrukcja zamku kapituły z ok. 1360 r., wg J. Heisego, pocz. XX w.

MARIENWERDER
DOMSCHLOSS UND DOMKIRCHE um 1360

Późnoromański kapitel z kruchty

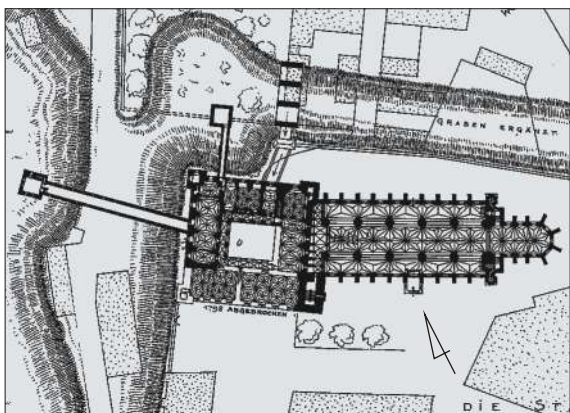

Mozajka nad kruchtą z około 1380 r.

dował w Ulm (Niemcy), gdzie w 1284 roku powołał kapitułę pomezkańską, której w 1290 roku (zgodnie z dokumentem papieskim z 1243 roku) nadał 1/3 swojego terytorium (we wschodniej części dominium) i powierzył organizację życia na tych terenach oraz budowę i opiekę nad katedrą w Kwidzynie. Początkowo członkowie kapituły zamieszkali na zamku biskupim, ale wkrótce rozpoczęli budowę własnej siedziby w północnym narożu miasta, obok ówczesnego kościoła parafialnego, podniesionego do rangi katedry w 1285 roku. Zamek biskupi w Kwidzynie został zniszczony podczas ostatniej wojny polsko-krzyżackiej (1519–1521) i rozebrany w latach 1540–1558. Pamiątką po nim jest południowa kruchta przy katedrze, wzniesiono ją z wapienia gotlandzkiego w roku 1586, do jej budowy użyto materiałów uzyskanych z rozebranego zamku. Interesujący w formie, późnoromański portal kruchty pochodzić może z kaplicy na zamku biskupim. Umieszczona na ścianie katedry nad kruchtą piękna mozaika przedstawiająca męczeństwo św. Jana powstała około 1380 roku i była darem biskupa pomezkańskiego Jana I Mnicha dla katedry (napis pod mozaiką dotyczy konserwacji z 1902 roku).

Zamek kapituły pomezańskiej zaczęto wznosić na przełomie XIII i XIV wieku. Najpierw przeprowadzono szeroko zakrojone prace przygotowujące miejsce i podłoże pod wzniesienie monumentalnej budowli. Budowa samego zamku trwała w latach 1310–1350, katedrę na miejscu wcześniejszego kościoła zaczęto wznosić od około 1320, a ukończono w 1355 roku, zatem od początku siedziba kapituły zaprojektowana została w połączeniu z katedrą. Zamek stanął po stronie zachodniej, katedra prawie na osi, po stronie wschodniej wspólnego założenia. Jak w większości średniowiecznych inwestycji, nieznanym jest projektant zamku, natomiast w dokumentach źródłowych dotyczących budowy katedry w roku 1342 pojawia się jedynie brat Rupertus, jako *murorum magister* (mistrz murarski). Powstało wyjątkowe, jedyne w swoim rodzaju, monumentalne założenie obronne. Połączenie obydwu budowli zostało spowodowane przede wszystkim względami obronnymi i wygodą kanoników, ale miało także wymowę ideologiczną, ukazującą jedność władzy duchowej i ziemskiej. Po stronie północnej zamku znajdowało się obszerne, obwiedzione murem

Plan zespołu zamkowo-katedralnego, rys. K. Steinbrechta

obronnym przedzamcze, tędy, ponad fosą oddzielającą je od zamku, prowadził wjazd do warowni. Od strony południowo-zachodniej mury obronne zamku zostały sprzężone z murami miasta.

Kanonicy mieszkali na zamku do czasów reformacji, administrowali podległym im obszarem, a przede wszystkim opiekowali się katedrą, którą ozdabiano pięknymi polichromiami, ołtarzami i wzbogacano przez stulecia dziełami sztuki sakralnej. 14 marca 1440 roku w Kwidzynie odbył się zjazd założycielski przedstawicieli miast Związku Pruskiego, którego wynikiem była deklaracja o oddaniu Prus pod opiekę królowi polskiemu i wybuch wojny trzynastoletniej (1454–1466). Miasto i zamek były podczas niej oblegane. Na mocy II pokoju toruńskiego Kwidzyn pozostał w ramach państwa krzyżackiego, ale na biskupa

Widok na zamek i katedrę od zachodu; poniżej kapitel z niezachowanego skrzydła południowo-zachodniego

pomezańskiego został powołany polski duchowny – Wincenty Kielbasa. Po jego śmierci antypolsko nastawiona kapituła pomezańska wywołała spór o obsadzenie biskupiego tronu, co doprowadziło do wybuchu tzw. wojny księżej (1478–1479). W jej trakcie polskie oddziały z Malborka oblegały, zdobyły i częściowo zniszczyły kwidzyński zamek. Brzemienne w skutki okazało się obleżenie podczas ostatniej wojny polsko-krzyżackiej, w 1520 roku silny ostrzał artylerii doszczętnie zniszczył zamek biskupi i mury miejskie, uszkodzone zostały także katedra i zamek kapituły, któ-